

Aan Provinciale Staten

Onderwerp:

Voornemen herijking programma erfgoedlijnen

Geachte Statenleden,

Erfgoed is van grote betekenis voor de samenleving. De rappers van het Haags Hiphop Centrum stonden tijdens het Haags Bevrijdingsfestival op het podium en bezochten voorafgaande hieraan de bunkers van het Atlantikwall Museum in Kijkduin. Tijdens de rondleiding door vrijwilligers van het museum werd niet alleen stilgestaan bij de geschiedenis van de tweede oorlog in Den Haag, maar werd ook nadrukkelijk de link gelegd met de oorlog in Oekraïne en de betekenis van vrijheid. Erfgoed is niet alleen een middel om te leren over je eigen geschiedenis of die van je leefomgeving, maar het draagt ook bij aan de kwaliteit van die omgeving en daarmee aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Zuid-Holland kent gelukkig nog veel plekken waar je dit erfgoed kunt zien en beleven. De provincie speelt een cruciale rol in het behoud van dit erfgoed door middel van de erfgoedlijnen.

Onze erfgoedlijnen bestaan inmiddels ruim 10 jaar. Het is de plek waar overheden samen met onder andere stichtingen, particulieren, ondernemers, onderwijsinstellingen en inwoners ons mooie erfgoed zichtbaar en beleefbaar maken en houden. In deze periode zijn er vele succesvolle projecten met subsidie van de provincie gerealiseerd. Projecten waar we trots op zijn. Het is van belang om met de erfgoedlijnen maatschappelijk relevant te blijven voor de samenleving. Dit betekent iets voor de keuze van de verhalen die we vertellen, de manier waarop we ze vertellen, welke doelgroepen we bereiken en hoe we het instrumentarium inzetten. In het Coalitieakkoord 'Krachtig Zuid-Holland' staat derhalve het voornemen om de erfgoedlijnen te herijken. Gedeputeerde Stolk heeft u met zijn brief van 30 januari 2024 met kenmerk PZH-2024-848142452 geïnformeerd over de aanpak van deze herijking.

Hieronder gaan wij in op onze bevindingen en ons voornemen tot herijking. Hierover gaan we vervolgens graag met u in gesprek alvorens we overgaan tot besluitvorming. Deze brief en de Vierde monitor erfgoedlijnen (bijlagen 1 en 2) maken deel uit van de Beleidsevaluatie Cultuur en Erfgoed die samen met beleidsreactie bij u wordt aangeboden.

Programma erfgoedlijnen

Sinds 2012 maakt de provincie belangrijke hoofdstukken uit de geschiedenis van Zuid-Holland beter zichtbaar en beleefbaar met zeven erfgoedlijnen: Atlantikwall, Historisch Haringvliet, Landgoederenzone, Neder-Germaanse Limes, Oude Hollandse Waterlinie, Trekvaarten en Waterdriehoek. Erfgoedlijnen zijn opgebouwd uit drie kenmerkende elementen:

1. Een geografische structuur die gemeentegrenzen overschrijdt, zoals een rivier, een vaart, strandwallen of de kust;
2. Een gezamenlijk verhaal dat de monumentale objecten met bovengenoemde geografische structuur verbindt.
3. Een open netwerk van belanghebbenden (de zogenaamde erfgoedtafels).

Op onderstaande kaart worden de huidige erfgoedlijnen weergegeven.

Samenwerken aan de erfgoedtafels

Het realiseren van erfgoedlijnen kan de provincie niet alleen. Iedere erfgoedlijn kent een waardevol netwerk van stakeholders; de zogenaamde erfgoedtafels. Deze erfgoedtafels staan permanent open voor nieuwe partijen met nieuwe ideeën. De erfgoedtafels formuleren per erfgoedlijn zelf een gezamenlijk streefbeeld en een logisch daaruit voortvloeiende agenda van activiteiten en projecten. Dit zijn de zogenaamde ambitiedocumenten en deze worden periodiek geactualiseerd. Om te bepalen welke projecten het meest bijdragen aan het gezamenlijke streefbeeld, heeft iedere erfgoedtafel een afwegingskader ontwikkeld. De erfgoedtafel bepaalt collectief of een project bijdraagt aan het streefbeeld en of het wordt voorgedragen aan de provincie ter financiering. Dit proces resulteert jaarlijks in een lijst met projecten per erfgoedlijn waarvoor een bijdrage van de provincie noodzakelijk is. Deze lijst dient als advies en vormt de basis voor het jaarlijkse door ons vast te stellen Maatregelenpakket erfgoedlijnen. Het bijbehorende subsidieplafond wordt door u vastgesteld.

Door gebruik te maken van deze grote zelfwerkzaamheid in de samenleving, kan de provincie zich concentreren op het managen (pluriforme samenstelling erfgoedtafels en horizontale werkwijze onder leiding van een onafhankelijk voorzitter, etc.) en faciliteren (secretariaat, 'oliermanneltje', subsidiënt, etc.) van de erfgoedtafels. Onze overheidsrol bij het ontwikkelen beperkt zich vooral tot richting geven (bijvoorbeeld door het benoemen en framen van zeven erfgoedlijnen), partijen te verbinden en deze netwerken te faciliteren.

Beschikbare middelen en instrumentarium

- In onze begroting is structureel € 4,1 miljoen beschikbaar voor erfgoedlijnen. Dit bedrag bestaat uit € 3 miljoen ontwikkelbudget en € 1,1 miljoen restauratiebudget specifiek voor rijksmonumenten binnen de erfgoedlijnen. Het subsidieplafond voor de Subsidieregeling erfgoedlijnen bedraagt in 2024 € 3.8 miljoen en het restant € 0.3 miljoen is beschikbaar voor

opdrachten zoals de organisatie van de erfgoedtafels, het uitvoeren van een monitor erfgoedlijnen of een verkenning naar mogelijkheden om meer in te zetten op inclusiviteit.

- Andere provinciale subsidieregelingen die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van de erfgoedlijnen zijn o.a.: toerisme, recreatie, sport, gezondheid, mobiliteit, energie, water en natuur.
- De provinciale financiële bijdrage wordt jaarlijks bijna verdrievoudigd door geldelijke cofinanciering en de ureninzet van vrijwilligers.
- Het Erfgoedhuis Zuid-Holland ondersteunt de erfgoedlijnen vanuit de boekjaarsubsidie.
- Elke erfgoedtafel wordt voorgezeten door een onafhankelijke voorzitter en de provincie stelt per erfgoedlijn ambtelijke ondersteuning beschikbaar.

Vierde monitor erfgoedlijnen

Aan de realisatie van de zeven erfgoedlijnen wordt met veel creativiteit, energie en plezier door zeer veel partijen gewerkt. Dit heeft tot op heden geresulteerd in ruim 700 lopende en gerealiseerde projecten op het gebied van bescherming, beleving en benutting. Hierbij gaat het om uiteenlopende projecten zoals evenementen, educatieprojecten, tentoonstellingen, restauraties, wandel- en fietsroutes en de inzet van nieuwe technologie (AI en VR) om nieuwe doelgroepen te bereiken. De provinciale inleg wordt bij deze projecten door cofinanciering gemiddeld verdrievoudigd. Dat is een prachtig resultaat, maar het is ook goed om aan de hand van monitoring en evaluatie te bepalen wat anders moet en beter kan. Sinds de start van de erfgoedlijnen monitoren we de erfgoedlijnen. De Vierde monitor blikt terug op de jaren 2020, 2021 en 2022 en de rapportage is nu beschikbaar (zie hiervoor bijlagen 1 en 2).

In de Vierde monitor wordt onder meer vastgesteld dat de netwerken van de erfgoedlijnen zeer krachtig zijn, dat er veel waardering is voor de door de provincie gekozen bottom-up werkwijze en dat deze z'n vruchten afwerpt. Binnen het programma worden veel projecten gerealiseerd die aantoonbaar bijdragen aan de erfgoedwaarden (beschermen, beleven en benutten) en deze projecten verlopen grotendeels volgens plan. Dankzij de gerealiseerde projecten staat het erfgoed goed op de kaart. Een cruciale rol spelen de provinciale subsidie en de faciliterende rol van de provincie die zich uit in het aanjagen en verbinden van partijen, het bieden van structuur en inhoudelijke en organisatorische ondersteuning. Toch zijn er ook aandachtspunten.

De afgelopen jaren is meer aandacht geweest voor inclusiviteit en diversiteit binnen het programma. Daarbij ging het zowel om het bereiken van nieuwe doelgroepen als om een diverse samenstelling van de erfgoedtafels. Dit heeft resultaat opgeleverd, maar toch is op dit punt zeker nog winst te behalen. Dit lijkt een zaak van lange adem. De bottom-up benadering is tot nu toe leidend geweest en daarom hebben we zoveel mogelijk ruimte gegeven aan de erfgoedtafels. Dit heeft er in geresulteerd dat elke tafel haar eigen karakter, dynamiek en werkwijze heeft. Dat werkt goed en wordt gewaardeerd, maar we denken met iets meer centrale sturing en uniformering toch winst te kunnen behalen in efficiëntie en effectiviteit.

We zijn voornemens om met de aanbevelingen uit de Vierde monitor erfgoedlijnen aan de slag te gaan. Dat betekent dat we blijven inzetten op diversiteit en inclusiviteit en het betrekken van jongeren. Dat is niet alleen relevant voor het behoud van ons erfgoed, maar het leidt ook tot vernieuwing en verfrissende ideeën. Waar mogelijk zullen we nieuwe partijen interesseren voor deelname aan de erfgoedlijnen. Daarbij denken we in ieder geval ook aan gemeenten. Dit zijn belangrijke partners in het realiseren van de doelstellingen, maar participatie is niet altijd een gegeven. Daarnaast zullen we een uitvoeringskader voor het programma opstellen en de inhoud van

onze subsidieregeling aanscherpen. Doelstelling hiervan is om een betere balans te krijgen tussen de bottom-up benadering en sturing op het programma vanuit de provincie. Onderwerpen die in dit kader aan bod kunnen komen zijn: uitleg over de werkwijze van de erfgoedtafels, uitgangspunten, speerpunten, overkoepelende thema's en de koppeling met andere opgaven. De monitor delen we uiteraard met de erfgoedtafels en we zullen de tafels vragen zelf ook met de aanbevelingen aan de slag te gaan. Waar nodig zullen we hen daarbij ondersteunen.

Doorontwikkeling erfgoedlijnen

De vraag 'Wanneer is een erfgoedlijn klaar?' is makkelijker te stellen dan te beantwoorden. De partners van de erfgoedtafels zijn ambitieus en hun ambities en doelen liggen niet vast in de tijd. Zij zullen zelf, en terecht, niet snel het gevoel hebben klaar te zijn. En toch is de vraag een relevante vraag, want voorstellen voor nieuwe erfgoedlijnen worden voorgedragen en uitbreiding van het aantal erfgoedlijnen is met het oog op versnippering van middelen en aandacht niet wenselijk. Tot op heden hebben we ons gericht op de zeven erfgoedlijnen. Wat ons betreft hoeft het niet voor altijd bij deze zeven te blijven. We voelen de behoefte om wat dynamiek in het programma aan te brengen met daarbij behoud van de waardevolle opgebouwde netwerken. We verwachten dat het denken in een fasenmodel ons hierbij kan helpen. In de loop van de tijd maakt een erfgoedlijn en de bijbehorende erfgoedtafel een bepaalde ontwikkeling door. De provinciale ondersteuning kunnen we daarbij laten aansluiten. Dit betekent dus een differentiatie per erfgoedlijn en per fase.

Grofweg zien we vier fasen:

- 1) Fase van verkenning; voorafgaand aan besluitvorming over een nieuwe erfgoedlijn wordt eerst een verkenning uitgevoerd. Deze fase resulteert in een onderzoeksrapport op grond waarvan besloten wordt een erfgoedlijn wel of niet op te richten. In deze fase ontstaat veel energie bij betrokken partijen en de eerste ideeën worden aangedragen.
- 2) Opstartfase; Nadat besluitvorming over het opstarten van een nieuwe erfgoedlijn heeft plaatsgevonden start een fase die zich kenmerkt door netwerkvorming (erfgoedtafel), formuleren en uitwerken van het verhaal van de erfgoedlijn en de gezamenlijke ambities. De eerste veelal fysieke projecten worden uitgevoerd.
- 3) Fase van ontwikkeling en groei; Na de eerste opstartfase volgt een fase van groei en doorontwikkeling. Partijen weten elkaar goed te vinden, er worden veel projectvoorstellen gedaan die elkaar goed aanvullen. Het gaat hierbij om een gezonde mix van fysieke projecten en projecten die zich richten op beleving (zowel objectgericht en gericht op de gehele lijn).
- 4) Fase van volwassenheid; De groei lijkt wat te stagneren. Het aantal projectvoorstellen neemt wat af en/of er dreigt 'meer van hetzelfde' in plaats van onderscheidende projecten. De focus verschuift van fysieke projecten naar met name projecten gericht op beleving. Dit kan het moment zijn om meer in te gaan zetten op borging dan op ontwikkeling.

We willen dit model de komende tijd verder uitwerken zodat we in de toekomst per erfgoedlijn en per fase een bewustere keuze kunnen maken over de provinciale rol en inzet. Denkbaar is dat in fase 4 besloten wordt tot het in stand houden van een basisvoorziening om het gecreëerde netwerk te behouden. Door de inzet voor bepaalde lijnen wat te beperken, wordt ruimte gecreëerd voor nieuwe initiatieven of een impuls te geven aan doorontwikkeling van andere lijnen.

Aandachtspunten bij doorontwikkeling erfgoedlijnen

- Een erfgoedlijn is een sterk begrip door de drie kenmerkende elementen (verhaal, structuur en netwerk). Bij doorontwikkeling of het starten van een nieuwe erfgoedlijn willen we dit vast te houden.

- De erfgoedlijnen zijn gestart om focus aan te brengen in inzet van middelen en aandacht. Binnen het beschikbare budget is er ruimte voor maximaal 7 erfgoedlijnen en daarom willen we het aantal niet uitbreiden.
- Daadwerkelijk helemaal loslaten van een erfgoedlijn dient zorgvuldig te gebeuren. Veel lopende zaken zijn nog niet klaar en een afbouwperiode biedt partijen de kans om te anticiperen op een nieuwe fase.

Concrete vernieuwingen

Zoals wellicht bekend, is in de afgelopen coalitieperiode de erfgoedlijn Goeree-Overflakkee succesvol getransformeerd tot de erfgoedlijn Historisch Haringvliet. De inhoudelijke en geografische aanpassing van de erfgoedlijn heeft geleid tot een positieve impuls. Veel nieuwe partijen hebben zich bij de erfgoedtafel aangesloten met verfrissende ideeën en aanvullende middelen. Dergelijke mogelijkheden voor doorontwikkeling doen zich nu ook voor.

Transformatie Waterdriehoek – maritieme industrie

De erfgoedlijn Waterdriehoek wordt gevormd door Kinderdijk, de Biesbosch en de Drechtsteden en vertelt het verhaal van het water, mensen en machines. In 2019 heeft Arcadis een verkenning uitgevoerd naar een nieuwe erfgoedlijn rondom maritieme industrie van Hoek van Holland tot en met Gorinchem (periode 1870 – 1970). Destijds was de gedachte dat dit mogelijk een achtste erfgoedlijn zou kunnen worden, maar als tussenstap is toen gekozen voor het in eerste instantie in stand houden van de bestaande lijn met daarbij wat meer aandacht voor maritiem-industrieel erfgoed. Sindsdien is er binnen de erfgoedlijn Waterdriehoek en ook daar buiten wel steeds meer (bestuurlijke) aandacht voor maritiem-industrieel erfgoed.

Arcadis heeft het rapport uit 2019 geactualiseerd (zie bijlage 4). Hieruit blijkt dat met de transformatie van de erfgoedlijn Waterdriehoek naar een erfgoedlijn Maritieme industrie er een sterke geografische structuur ontstaat die meerdere monumentale stippen met een gemeenschappelijk historisch verhaal verbindt en die wat betreft thematiek raakt aan een zeer actueel onderwerp. Er zijn voldoende opgaven, ambities en ontwikkelingen en het mag geen probleem zijn om een vitaal netwerk te vormen. Hiermee wordt aan de drie basiskennmerken van een erfgoedlijn voldaan.

Daarnaast bepaalt de maritieme industrie in grote mate de identiteit van de regio. Het gebied vormt het grootste industrieel-havencomplex van Europa en huisvest het een groot aantal vooraanstaande kennis- en onderzoeksinstellingen. Mede daardoor heeft het gebied een aantrekkelijk vestigingsklimaat waar investering in cultureel erfgoed een impuls voor kan zijn. Het aanwezige maritiem-industrieel erfgoed vormt een unieke kans om de internationale toeristische profilering van de regio te benutten. Er worden op dit moment verschillende initiatieven aan het water ontwikkeld die baat kunnen hebben bij verbinding en samenwerking. Ook biedt het een kans om nieuwe doelgroepen te betrekken en te bereiken. Pas sinds het begin van deze eeuw is de nieuwe waardering voor het erfgoed van deze periode gegroeid. Het overgrote deel is echter niet beschermd als monument. Dit betekent dat deze objecten het gevaar lopen te verdwijnen. Een erfgoedlijn Maritieme-industrie kan bijgedragen aan behoud.

Toevoeging van De Biesbosch en Kinderdijk aan deze erfgoedlijn maritieme industrie lijkt minder voor de hand te liggen. Beide passen thematisch niet bij het nieuwe verhaal. Indien we kiezen voor een

erfgoedlijn Maritieme-industrie zonder Kinderdijk dan borgen we bescherming en ontwikkeling van het Werelderfgoed buiten het programma erfgoedlijnen. Daarnaast zijn we ook nauw betrokken bij dit werelderfgoed door deelname aan het Bestuurlijk Platform Kinderdijk, beschermen we dit gebied vanuit de wettelijke taak voor behoud ervan en dragen we bij aan het onderhoud van de molens. Voor De Biesbosch geldt dat de primaire focus ligt op natuurbeleving en -educatie en in veel mindere mate op erfgoed. Daarom is de beoogde transformatie voor De Biesbosch geen belemmering.

Geografisch uitbreiding Trekvaarten

Kansrijk is een geografische uitbreiding van de erfgoedlijn Trekvaarten. Een verkenning is uitgevoerd naar uitbreiding van de erfgoedlijn Trekvaarten (zie bijlage 3). De bevindingen luiden als volgt:

- Een geografische uitbreiding van de erfgoedlijn Trekvaarten met de trekvaartverbindingen Leiden- Utrecht en Gouda-Amsterdam biedt mogelijkheden en ligt voor de hand. Niet alleen wordt het verhaal van de trekvaarten als intercity van de zeventiende eeuw door de toevoeging gecompleteerd, maar zorgt een geografische uitbreiding van de bestaande erfgoedlijn voor een nieuwe impuls voor het bestaande netwerk en kunnen de gemeenten, eigenaren, historische verenigingen en andere betrokken partijen in de uitbreidingen, profiteren van de opgedane kennis in de afgelopen jaren binnen de erfgoedtafels.
- Een thematische uitbreiding van de erfgoedlijn met de thema's personenvervoer in de zeventiende eeuw, beurtvaarten en de vroege industriecultuur langs de trekvaarten wordt afgeraden. Hoewel deze uitbreidingen elk voordelen kunnen bieden voor de erfgoedlijn, staan ze te ver af van de huidige afbakening en zou de integratie van de thema's een te groot effect op de afbakening van de erfgoedlijn hebben. Bovendien zullen dergelijke uitbreidingen leiden tot een grotere complexiteit in het beheer en de coördinatie van de erfgoedlijn.

We zijn voornemens de erfgoedlijn Trekvaarten een extra impuls te geven met de geografische uitbreiding.

Oude Hollandse Waterlinie

In tijden van oorlog je land onder water zetten, is een typisch Nederlandse vinding. In het 'Rampjaar' 1672 werd water voor het eerst op grote schaal ingezet als verdedigingsmiddel. Toen een Franse legermacht ons land binnenviel werd een brede strook land tussen de Zuiderzee (het huidige IJsselmeer) en de Biesbosch onder water gezet. De Oude Hollandse Waterlinie was een feit. De afgelopen tien jaar heeft de ambitie van de erfgoedlijn Oude Hollandse Waterlinie zich voornamelijk geconcentreerd op zichtbaarheid. Dit gaat om zowel de fysieke zichtbaarheid als het figuurlijke op de kaart zetten van de erfgoedlijn. Met het jubileumjaar 2022 (350 jaar Oude Hollandse Waterlinie) als hoogtepunt is er veel gebeurd tussen 2012 en 2022. De OHW geniet inmiddels meer bekendheid en is ook letterlijk zichtbaarder geworden. Een nieuwe fase voor de erfgoedlijn lijkt echter aangebroken.

De erfgoedlijn heeft op dit moment geen actueel ambitiesdocument, maar voordat we de tafel de vragen nieuwe ambities te formuleren willen we eerst in gesprek met de tafel over de toekomst van deze lijn. We zien namelijk dat deze erfgoedlijn kenmerken vertoont van fase vier uit het eerder beschreven model. Er is de laatste jaren een verschuiving zichtbaar naar projecten met de focus voornamelijk op beleving (communicatie, promotie en marketing) en samenwerking verloopt niet altijd meer even soepel. Fort Wierickerschans, het icoon van de Oude Hollandse Waterlinie in Zuid-Holland, heeft in het verleden veel subsidie gehad voor o.a. restauratie en het Fort staat er dus goed bij, maar een vraagstuk is de publieke toegankelijkheid. Dit is onderwerp van gesprek met de gemeente Bodegraven-Reeuwijk en Staatsbosbeheer (verpachter van het Fort).

De overige erfgoedlijnen zijn onlangs getransformeerd (Historisch Haringvliet), hebben hun ambitiedocument onlangs geactualiseerd (Atlantikwall) of doen dat dit jaar (Landgoederenzone). Voor de Neder-Germaanse Limes geldt dat de UNESCO Werelderfgoed status een enorme impuls heeft gegeven in de samenwerking en de ambities. Deze erfgoedlijnen kunnen dus voorlopig vooruit.

Hollandsche IJssel

Vijf gemeenten en stakeholders uit de regio hebben zich geschaard achter het pleidooi 'Hollandsche IJssel verdient Erfgoedlijn' opgesteld door twee burgerinitiatiefnemers. Zie hiervoor:

https://www.hijm.info/1525654_hollandsche-ijssel-verdient-erfgoedlijn. Er zit veel energie rondom dit initiatief en het zou mooi zijn om hier als provincie op enigerlei wijze bij aan te sluiten. Zoals eerder in deze brief gemeld is uitbreiding van het aantal erfgoedlijnen niet gewenst en daarom zetten we niet in op een achtste erfgoedlijn voor dit initiatief. Ook aansluiting bij een bestaande erfgoedlijn ligt niet voor de hand. Het verhaal van de Hollandsche IJssel is namelijk gelaagd. Dan zou immers slechts een deel van de geschiedenis van de Hollandsche IJssel voor het voetlicht gebracht worden. Vanwege de waardering voor dit initiatief willen we toch kijken wat er wel mogelijk is. In overleg met de initiatiefnemers en stakeholders, waaronder gemeenten, wordt onderzocht of en op welke manier de provincie het initiatief met een impuls verder kan helpen. Uitgangspunt daarbij is wel dat het initiatief blijft liggen bij de gemeenten en stakeholders in het gebied.

Wij hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd en wij zijn uiteraard bereid met u het gesprek aan te gaan over onze voornemens.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland,
secretaris,

voorzitter,

drs. M.J.A. van Bijnen MBA

drs. J. Smit

Bijlagen

1. Vierde meting monitor erfgoedlijnen (Totaalbeeld)
2. Vierde meting monitor erfgoedlijnen (Beeld per erfgoedlijn)
3. Verkenning herijking erfgoedlijn Trekvaarten
4. Verkenning herijking erfgoedlijn Waterdriehoek